… □گەڕانی خوێنەر بەشوێن شتەکاندا محەمەد حیکمەت

□چ کتێبێك بەر بوون و ماهیەتی بیرکردنەوە و تێگەشتنی من دەکەوێت؟ لەگەڵ پرسیارێکی وادا؛ هەوڵێکی کاك موحسین ئەدیب، بەنموونە "دادگایی کردنی جەلاد، دادگایی کردنی عەدالەت-هەوڵێك بۆ پێناسەکردنەوەی چەمکی عەدالەت لە رۆمانی"شاری مۆسیقارە سپییەکان"دا.
□چەن سەرنجێکی ریالیستیی و دادوەرانە، لەگەڵ چەمکی عەدالەت و هەوڵێکی سیزیفیانەی کاك موحسین ئەدیب.
□لەنێوان رۆمانی "شاری مۆسیقارە سپییەکان"ی بەختیار عەلیی و کتێبی "دادگایی کردنی جەلاد-دادگایی کردنی عەدالەت، هەوڵێك بۆ پێناسەکردنەوەی چەمکی عەدالەت لە رۆمانی "شاری مۆسیقارە سپییەکان"دا: کە لێکۆڵینەوەیەکە لەسەر هەمان رۆمان، لەنوسینی کاك موحسین ئەدیبەوەیە.

□نامەوێت زۆر و بۆر خوێندنەوە و تێگەشتنێك پێشبخەم، هاوکات نامەوێت لەشەرقەوە بیبەم بۆغەرب؛ ئەوەی هەیە چەن گەڕانێکە لەنێو پەڕەکاندا، لەناو دونیایی نوسیندا. زۆرن ئەو کتێبانەی لەناو مەنگەنە چ□□وە□□ەکاندا دەڕزێن و خوێنەر وەك دەروێشێك بێبەش دەبێت لەجۆرێك عیشق کە بۆدونیای سەردەمی خۆی هەیەتی. کتێب زۆرن کەلەسەر بیرەوەریی، یاداشت، لەبەرگرتنەوەی دەقێکی ئۆرجیناڵ نوسرابن، بەڵام کەمن بتوانن لەپاڵ دەقە ئۆرجیناڵەکەدا هەڵگری شوناس و واتاسازییەکی نوێتر بێت؛ بۆ نموونە چەندێك ئەو لێکۆڵینەوەی دەنوسرێت توانای تێپەڕاندنی دەقە ئۆرجیناڵ(شاری مۆسیقارە سپییەکان)ەکەی هەیە؟ دەکرێت ئەوەی دەنوسرێت سنورێکی فراوانتر و قوڵاییەکی زیاتر لەدەقە ئۆرجیناڵەکە بڕوات، کتێبی"دادگایی کردنی جەلاد-دادگایی کردنی عەدالەت، هەوڵێك بۆ پێناسەکردنەوەی چەمکی عەدالەت لەرۆمانی"شاری مۆسیقارە سپییەکان"دا لەنێو ئەو بێسنورییەدا جێ دەگرێت، بەوەی هەڵگریی خوێندنەوەو ناساندنێکی فراوانتر و قوڵترە بۆ هەندێك "چەمك، واتا، تێز" هاوکات؛ ئەمەش لەگرنگیی دەقە ئۆرجیناڵ(شاری مۆسیقارە سپیەکان)ەکە کەمناکاتەوە.

□ئەوەی زیاتر واتایەکی نوێ و ریالیستییانەی هەیە؛ رەفتارە لەگەڵ چەمکی"عەدالەت"دا، بەجۆرێك لەنێوان جەلادێك و مەزڵومێك عەدالەت لەدەقە ئۆرجیناڵ(شاری مۆسیقارە سپییەکان)ەکەدا هەڵگریی رۆحێتی

دادگایی و تۆڵەکردنەوەیە، بەمانایەك لەماناکان؛ عەدالەت شکانی غروریی جەلادە بەزەلیلیی! ئەمەش بینینی چەمکەکانە وەك ئەوەی کەهەیە، پرسیار ئەوەیە؛ ئایا ماهیەت و کاری عەدالەت وایە؟ لەمێنتاڵێتی خێڵدا؛ "عەدالەت لەوەرگرتنەوەی خوێندا دەبینرا، گەر خێڵێك کەسێکی لەخێڵ یان بنەماڵەیەك بکوشتایە، یان کەسێکیان لەتۆڵە و ماف وەرگرتنەوەدا دەکوشت یان ژنێك! کە لەپەراوێزی کێشەکەدایە وەك سوڵحی خوێن دەدرا بەیەکێك لە ئەندامانی ئەو بنەماڵەیەی کە ئەندامێکیان کوژراوە." رۆمانوسێکی گەورەی وەك بەختیار عەلیی لەگەڵ خودی ئەو چەمکانە هەڵگریی شوناسێ نوێتر نییە و چەند رەخنێی لێو چەمکانەش گرتبێت، هێشتا لە دەرەوەی چەمکەکانەوەیە و نەگەیشتوە بەناوکی چەمکەکان، ئیشکال لەوەدایە ئەدەبیاتی ناوچەکە ئەو چەمکانەی لەو کولتوورەوە وەرگرتووە بێ هیچ دەرگیر بونێك لەگەڵ واتاسازیی نوێدا. رۆمانوسێکی گەورەی وەك بەختیار عەلیی-ش بێبەش نییە لەم ئیشکالە، بەو پێناسە باوەی هەیەتی خۆی لێ دانەماڵیوە بەتەواوەتیی و تاڕادەیەك لەگەڵی رۆیشتوە. کاك موحسین مەیلێکی وای هەیە، بۆ پێناسەکرنەوە و ناساندنێکی کامڵتر و داماڵینی ئەو جۆرە کولتووره لەم چەمکانە.

یەکێك لەو رەخنانەی لە دونیابینیی و فیکر و ئەدەبیاتی "بەختیار عەلیی"دا جێگەی تەعەجوب و رەخنە لێگرتنێ؛ ئەو دونیابینییە باوەیە بۆ چەمك و تێزەکان کە هەیەتی، بەڵام لەم کتێبەی کا موحسین-دا ئەو خوێندنەوە و دونیابینییە تێپەڕدەکرێت، تا ئاستێك، عەدالەت لەوەدا نییە، جەلادێك وەك ئەوەی بکوژ بووە بکوژرێتەوە، بەجۆرێك مومارەسەی تێگەشتنێکی وادەکات، رۆیشتنە بەناو هەناوی چەمکی عەدالەتدا: بەوەی شوناس و هاوسەنگییە لەگەڵ چەمکی لێبوردەیی. ئێستا ئەوەی دەمەوێت لەنێوان رۆمانی"شاری مۆسیقارە سپییەکانی بەختیار عەلیی، کتێبی "دادگاییکردنی جەلاد-دادگایی کردنی عەدالەت"دا کە هەوڵێکی کاك موحسین ئەدیبیە، بەراوردی بکەم: چەمکی مەرگدۆستیی و ژیاندۆستیی و هیومانیزمییێ.

لای رۆمانوسێکی وەك بەختیار عەلیی ئەو چەمکەی لە خولانەوەدایە، چەمکی عەدالەتە بە رۆحێتی مەرگدۆستیی و دادگاییەکی تۆڵەسێن، هاوکات کە تێگەشتنێکە لەگەڵ دەرەوەی چەمکی عەدالەت، وەك چۆن جەلاد هەڵگریی جەلادبوونە، ئاوەهاش لەبەرامبەر عەدالەتتدا گیرۆدەیە بە کوشتن، لێرەدا عەدالەت سوڕانەوەیە بەدەوری پاراستنی حەقی ئینسانی غەدر لێکراو و جەنگاوەرێکی تینو بەتۆڵە، ئەمەش دیدێکە لە مەجەڕای مێژوودا هاتووە و دادگا و عەدالەت ماتەوزەی لێوەردەگرن.

بەڵام لەلای كاك موحسین ڕێشتنە بەناو تاریكایی و هەناوی چەمكی عەدالەتدا، پرسیاری گەورە لەم هەوڵەی كاك موحسین ئەدیبدا، گەڕانە بەدوای ناوكی عەدالەت، گەڕانە لەگەڵ چەمكی لێبوردەیی وەك ناوكی عەدالەت لەپێوەندییدا بەژیانەوە، بە پێچەوانەی بەختیار عەلیی، عەدالەت لای كاك موحسین ڕێفتارە لەگەڵ ژیاندۆستیی و لێخۆشبون و لێبوردەیی.

ئەم هەوڵەی كاك موحسین دەگات بەجۆرێك ڕۆحانییەت كە هاوتەریبە لەگەڵ ژیان و دونیا دا ، لەبەرئەوە دەبینین مامەڵەكردنێكی ئێهاوا لەگەڵ ڕۆحانییەت و دونیا و ژیان، ناچارە مامەڵە لەگەڵ بۆچونێك بكات، چەندە سەروكاریی لەگەڵ فەلسەفەی مەرگ و مردن هەیە، هێندە لەپێوەندییدایە بەژیان و هیومانیزمەوە كە خۆی لەكاراكتەرێكی وەك "دالای لاما" دەبینێتەوە كە بەدوای ماناكانی ژیانەوەیە، بەردەوام ڕۆڵی جەنگاوەرێك دەبینێت لەبەرامبەر مردندا لەبەرخود دایە.
روونتر بڵێیت: "دەلای لاما عەدالەت لەكوشتندا نابینێت، كوشتن و مردنێك لەپێناو هاوسەنگكردنەوەی جەلادێك و مەزڵومێك، ئەمەش واتادانە بەپێوەندیی لەگەڵ مردن و مەرگدۆستییدا".
هەمان دیدیش لای بەختیار عەلیی ئامادەیە، هاوكات هیچ پاساوێك بۆ كوشتن نییە.
هەروەك "دەلای لاما" دەڵێت: "دەشێ كوشتنێ سەگێك سیستمی جیهانی سەراوژێر بكات". ئەوەی كاك موحسین كاری لەسەر دەكات؟ ئەم دنیابینیی و تێگەشتنەیە.

گۆشەیەكی دیكە كە جێگای گرنگییە لەم كتێبەدا؛ مامەڵەیەكی تایبەت و فراوانە لەگەڵ چەمكی عەدالەتدا، فراوان بەواتای سەركێشانی ئەم كتێبە بەلای فەلسەفەی گریكییدا، تایبەتیشە بەوەی تەنها مامەڵەیەكی پەتیی رووتی نییە بەلای فەلسەفە و زانستی یاسا، بەڵكو سەركێشانییەتی بەلای كەسێتییەكی تایبەت و جیهانییدا، ئەویش "دالی لامایە" پێموابێت ئەو دیدەی كاك موحسین دادەبڕێت لەگەڵ ئەو دونیابینییەی بەسەر ڕۆمانی شاری مۆسیقارە سپییەكانی بەختیار عەلیی-دا هەیە، هەوڵی كاك موحسینە لەگەڵ ڕۆحانییەتی"دەلای لاما"دا.
لەپاڵ ئەم هەوڵەی كاك موحسیندا، فۆرم و واتادانەوەیە بەچەمكی یاسا، یاسایەك دابڕاوە لە بەراوردی روتی جەلادێك گیرۆدەبێت بە مەزڵوم بوون.

یاسا تەنها مامەڵەیەكی فیكریی و عەقڵانی رووت نییە، بەڵكو؛ هەڵگری بەرخودی ڕۆحانییە بۆ لێخۆش بوون، لێبوردن، پەروەردە، سنگ فراوانیی…تاد.

تا ئاستێك ياسا كارى پاراستنى مافى كوشتن نييە، زياتر سەروكارى لەگەڵ بەرهەمهێنانەوەى بەها و پەروەردە و هيومانيزمى نێوان دوو جەنگاوەرە، جەنگاوەرێك عاشق بەقيينە، لە بەرامبەر جەنگاوەرێك تينوو بە تۆڵە، بەڵكو ئاشتكردنەوەى ئەم دووجەنگاوەرەيە بەجۆرێك فێر لێبوردن بكرێن، لەگەڵ پەروەردەدا رام بكرێن.
گەر بەواتا خێڵەكيى و باوەكەى “ياسا كارى پاراستنى مافى كوشتن بێت” ياساى ستەمكاريى”، لەم هەوڵەى كاك موحسيندا ياسايى پاراستنى مافى ژيانە، بەجۆرێك، ياسا دەرگيیرە بە پارستنى شكۆى مرۆيى بوونى مرۆڤ و پاراستى جيهان، ڕۆحانييەتى مرۆڤ، تا ئاستێك ياسا وەك فۆڕمێكى ناديار و نەبيندرا و كارى پيرۆزكردنى جيهانى ناديار و شاراوەى مرۆڤ و بونەوەرە، مرۆڤ گەر گەوزابێت لە نێوان تەپوتۆزى دڵڕەقيى و جەلادبووندا، ئەوا هێشتا وەك بوونێك نەفى ناكرێت، كارى جەلاد گەر چەپاندن بووبێت، ئەوا كارى مەزڵومێك پەیوەندیى كردنى جەلادە بەجوانيى و ڕووناكيى و ژيان و دونيا.

بەپێچەوانەوە ياسا لاى بەختيار وەك دەستێكى ناديار، هێندە سەروكارى بە مامەڵە و ڕەفتار هەيە لەگەڵ دەرەوەى مرۆڤ و بوونەوەرەكاندا، هێندە لەپەیوەندیيدا نييە بە دونياى ناديار و شتە شاراوە و پەنهانەكانى مرۆڤەكان. واتە؛ لەپەیوەندیيدا نييە بە ڕۆحانييەتى مرۆڤ؟ بەڵكو لە ڕەفتارى بەختيار عەليى لەگەڵ واتاكانى مەرگ، زياتر مەيلێكە بەلاى كوشتنى ماهييەت و بوونى مرۆڤ، ئەمەش دەرگيیربوونە لەگەڵ ئەو دونيا باوەى لەگەڵ چەمكەكاندا هەيە.
”يەكەمين پەیوەندیى مرۆڤ بەياسا و ڕێسا؛ پەیوەندیى مرۆڤە بە تەرز و بانگەشە ئاسمانيى و ڕۆحانييەكان، ياسا پێش ئەوەى هەوڵێكى عاقلانيى و فيكريى بێت، هەوڵێكى ميتۆلۆژيى ڕۆحانييە.”
بابەتێكى گرنگتر و پڕ بايەخى ترى ئەم كتێبە؛ ئەو چەمكی هارمۆنيايە بەڵام چ هارمۆنيايەك؟
هارمۆنيايەك سەرلەبەرى لە نێوان خولانەوەى كاردانەوە و دژە كاردانەوە، لە پەیوەندیيدايە (بەو واتايەى لاى “بەختيار عەليى” لە پەیوەندیيدا بە ڕۆمانى ناوبراو ئامادەيە)، هەوڵى كاك موحسين ديسان خەريك بەركەوتنێكى نوێ و ژيارييە؛ بۆ جۆرێك، هارمۆنيا لە ناو گشتێك و دۆخێكى تايبەتدا، تەنها لە كاردانەوە و دژە كاردانەوە ناوەستێت، بەڵكو هەوڵدانە بۆ نەرمكردنى پەیوەندیى تاك و گشتێك كە ئامادەيە لە پانتايى پەیوەندیى تاكەكاندا.

وەك گوتم:” پاراستنى ڕۆحانييەت لە پەیوەندیيدا بەژيانەوە، بيرهێنانەوەى ديد و دونيابينيى “دەلاى لاما”يە”

□دیسان هارم□نیا، لەم هەو□ەی کاك موحسین ئەدیبدا؛ بونیادنانی ت□□□کی فراوان و یەک□تییەکی فراوانە لەگە□ مەج□ای ئوم□د و ل□بوردەیی و ژیان و هیومانیزمدا، بە ج□ر□ك هارم□نیا ل□رەدا هە□هاتنە لە هارم□نیایەك کە گیر□دەی گشت□ك ب□ت لە سەربنەمای چەپاندن و دیسپ□تیزمی مەجالە گشتییەکان بەسەر مەجالە تایبەتییەکاندا خ□ی گرتب□ت، هارم□نیا ل□رەدا دید□کی گەشبینە بەوەی شتەگ□ل□ک ناب□تە بابەت و لەم شوناسەی هارم□نیا دا شو□ن□کی واناگر□ت کە دژی ماناکانی ژیان ب□ت، هاوکات، دەسدر□ژیی ب□ سەر واتاکانی ژیان وەك ر□سایەکی گەردوونیی ببین□ت، هارم□نیا ل□رەدا قەب□اندن□کە واتا وەك ناوکی ژیان دەبین□ت، رەفتار لەگە□ □مردندا ب□اوەتەوە و خود□ك لە ناو ئەم هارم□نیایە دا ر□□دەگ□□□ت کە دەپەرژ□تە سەر ژیان و دونیا.

□هارم□نیا لەپانتایی ر□مانی “شاری م□سیقارە سپییەکان” لەلای بەختیار عەلیی، بییرە□نانەوەی ئازار و دەرهاویشتەی مر□ڤی □□ژهە□اتییە، واتە هارم□نیایە کە مر□ڤی ئ□مە بەش□وەیەکی غەمگین و دا□شکاو و مات پیشاندەدات، بە ج□ر□ك پەیامی بەختیار عەلیی ه□ندە رووی لە ر□ژئاوایە ه□ندە رووی لە ر□ژهە□ات نییە! گەر وانەب□ت، خ□ مر□ڤی ئ□رە ماندوە لەو ج□رە هارم□نیا و غەمگینییە، چ پ□ویست دەکات د□خ□کی ئ□هاوا ئاوارتە و پ□ ئازار پیشانی بونەوەرگەل□ك بدر□ت کە لە هەناوی ئەم گ□ژە□وکەدان، د□خ□کیان ب□ نوسیتنی لەو ش□وەی□ خ□شکردب□ت، هەم دیسان ب□یتەوە هەمان بلورە و شمشا□ی ک□ن کە ب□نی ستوی سوتاوی ل□د□ت ب□ مر□ڤی ئ□رە بژەنیتەوە! ئەی کەی مر□ڤی ئ□رە پ□بکەن□ت؟ بە ج□ر□ك ئەم هارم□نیایە شت□کی تازە نییە ب□ مر□ڤی ر□ژهە□ات؟ مر□ڤی ئ□رە داب□او نییە لە ئازار و بەرخودی ژینگە و چەپاندنی مەجالە تایبەتییەکان لەلایەن گشت□کەوە کاری لەسەر گشتاندنە، مر□ڤی ئ□رە بە سروشتی خ□ی، بەدەرگیربوونی لەگە□ ژینگەی ئ□رە، بەو مەجە□ا م□ژوویەی ل□رە لە گوزەردایە، مر□ڤ□کە ئازاری ل□ دەتک□ت، ئەو ئازارانەی بەختیار عەلیی کەوەك هارم□نیایەك پیشانی تاکی ئ□رەی دەدات، نام□ نییە بەمر□ڤی ئ□رە؟ بە□کو ژیان ل□رە ژیانکردن□کی بەردەوامە لەگە□ ئەو هارم□نیا و ئازارانەدا.

هارم□نیا لەپ□یو□ندیدا بەزەمەن و شو□نی مر□ڤی ئ□رە کە □□□ی با□ ب□ با□ندەیەك و هەوا ب□ و جود و ئاو ب□ ماسی دەگ□□□ت. هارم□نیایەك دەخواز□ت چەندە لە هەو□ی پیشاندانی مر□ڤی ئ□رەیە□ بە ر□ژئاوا، بە ش□وەیەکی مات و ک□سکەوتو و غەمگین، دەب□ت

هارمۆنیایەك بێت بەلای مرۆڤی ئێرەدا، پڕبێت لە گەشبینیی و ئومێد و ژیان. بەختیار عەلیی ئەو وێنەی پیشانی ڕۆژئاوا دەدات هەمان وێنەیە کە پیشانی بونەوەری ئێرەی دەدات، هەوڵی کاك موحسین لێرەوەیە، کارکردنە لەسەر ئەم رووەی هارمۆنیا بۆ مرۆڤی ئێرە، گەر بەختیار عەلیی ئەو کارەی نەکردبێت، ئەوا نائاگا بێت یان بە مەبەست، زەمینەی بۆ لە دایك بوونی ئەم هەوڵەی کاك موحسین ئەدیب خۆش کردوە.

بەپێچەوانەوە لەم هەوڵەی کاك موحسین ئەدیبدا؛ هارمۆنیا پەیوەست نییە بە بیرهێنانەوەی ئازار و هارمۆنیایەکی رزیو و سواو کەکار لەسەر نۆستالیژیا و سۆزی تاکی ئێمە دەکات و بەردەوام برینەکانی دەکولێنێتەوە، هارمۆنیا لێرەدا بیربردنەوەی ئەو ئازارانەیە، بە شێوەیەك بونەوەری ئێرە بپەرژێنێ سەر ژیان، دەستی مرۆڤی ئێمە دەگرێت بۆ لێخۆشبون و پاراستنی مانا و واتای ژیان، گەورەترین سزا دروستکردنەوەی جەلادە بۆ دۆخێکی هاوسەنگی ڕۆحانیی و بەرکەوتنی لەگەڵ ئەو مەجالانەی ڕۆژانە توش بەرکەوتن دەبێت لەگەڵ دونیادا.

هارمۆنیای بەختیار عەلیی لە نێو ئەم هارمۆنیایەدا، کاك موحسین کاری لەسەر کردوە، هارمۆنیای "ئەزمون"ە، چیتر هارمۆنیایەك نییە کاری لەسەر بکرێت، بەڵکو هارمۆنیایەك گرنگە مرۆڤی ئێرە تێیدا پێبکەنێت و بەشادییەوە روو لە مرۆڤی ئێرە بوەستێت. گرنگییەکی دیکەی ئەم هەوڵەی کاك موحسین ئەدیب لەپەیوەندییدا بەهارمۆنیا؛ هەبوونی ویژدانە، ئێگەر بە هارمۆنیای ویژدانیی ناوزەندی بکەم زۆر دروستە؟ پەیامی ئەم جۆرە لە هارمۆنیا بەستنەوەی پەیوەندیی و دۆخ و مەجالەکانە، لەسەر بنەمای نەرمی نواندنێکی گشگیر لە نێوان مەجالەکان(تایبەت، گشیتی). کارەکتەری ناو ئەم هارمۆنیایە لە دۆخی کاردانەوە و دژە کاردانەوەدا ڕێناگێڕێت؛ بەڵکو وەردەسوڕێت بۆ قبوڵکردنی مەجالەکان، جۆرێك لە پەیمانی کۆمەڵایەتیی: پابەندە بە ژیانکردنێکی پلورالیزمانێ لەگەڵ تێگەشتن، و مەجالی نەرم، وردە پەیوەندیی و جوڵەکردنی مرۆڤ لەکات و شوێنە سێکراوەکان.

لە پەیوەندییدا بە هارمۆنیا، مرۆڤ و بونەوەر لەو هارمۆنیای کە بەختیار عەلیی خەریك بە کێشانییەتی، مرۆڤێکی پاسیڤ و کشاوەیە، بەردەوام شین دەگێڕێت،عاشق بەگریان و غەمگینییە! دەست لەئەژنۆ تەماشای رووداو و شتەکان دەکات، ناتوانێت لە ناو مۆدێرنەدا وەك بونێکی بەرگریی کار ئامادە بێت.
بەپێچەوانەوە؛ ئەو کاراکتەرەی لە نێو هارمۆنیای کاك موحسیندا ڕێدەگێڕێت، مرۆڤێکی کارایە، بەردەوام لەگەڵ خۆسازییدایە،

بەردەوام لە جو□ە و پ□یو□ندییدایە، هارم□نیایەکی ر□شبین-یش نییە، بەردەوام لەگە□ ئاماژە مر□یيە□کانی م□د□رنەدا لە گەشبینی و فراوانکردنی مەجال و پ□یو□ندییەکانیدایە.
□لە ک□تاییدا ئەم ب□چونەی ئ□مە گرنگیی-دان□کی زیاترە بە بەختیار عەلیی و هاوار□کە لە خو□نەران کەئەم هەو□ەی کاك موحسین بکەن بەسەرەتایەکی گەشبین ب□ خو□ندنەوە.